

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Усі прогнози про майбутнє демократії - як оптимістичні, так і песимістичні – виявилися помилковими. Навряд чи ще яка-небудь тема породила подібну кількість розбіжностей і дискусій. Попурі думок і позицій дуже вражає. І завжди мова йшла і йде про два центральні питання: про погрози ззовні і про внутрішню ефективність.

Улітку 1986 року французький публіцист Жан-Франсуа Ревель опублікував заключне слово з приводу «кончини» демократії, свого роду «відспівування» демократії. У своїй книзі «Так приходить кінець демократичним системам» [1] він досить переконливо обґрунтовує, чому для західних демократій існує небезпека бути знищеними внаслідок їх нездатності протистояти агресивним зовнішньополітичним супротивникам – тоді ще в образі комуністичних систем. Роком пізніше протилежну думку висловив німецький фахівець з державного права Мартін Кріле, для якого процес «світової демократичної революції» уже давно проходить [2]. У 1989 році здавалося, що Кріле виграв ці дебати кінця 80-х років: переможний хід демократії за два останні десятиліття ХХ століття був дійсно переконливим. «Світ стає більш демократичним», – стверджував опублікований у 2002 році Звіт по Програмі розвитку ООН «Розвиток людства в 2002 році – упровадження демократії в розрізненій світ» [3], указуючи на те, що з 1985 року кількість авторитарних режимів зменшилася з 67 до 26, а кількість демократичних за той же період часу збільшилося з 44 до 82, тобто практично подвоїлася. Одночасно з цим в напрямку демократії розвивалося ще 26 держав. Частка населення світу, що живе в умовах демократичних систем, збільшилося з 38% до 57%, у той час як в умовах авторитарного правління залишалося «усього тільки» 30%. У кількісному відношенні це дуже вражаючий баланс, але ні в якій мірі не привід для демократичного самовдоволення або для закінчення дискусії про майбутнє демократії.

Що стосується варіантів пояснення світу, то тут саме після закінчення «холодної війни» нестатку не було. Після корінних змін, що відбулися в 1989 році, насамперед фурор свої тезою про «кінець історії» зробив Френсіс Фукуяма [4]. Гарвардський професор Самюель Хантінгтон визначив цей період – «третьою хвилею демократизації» [5], чим забезпечив собі місце на Олімпі рекордно цитованих авторів. Але слід нагадати, що саме цей Хантінгтон ще в 1975 році брав участь у написанні книги, що вийшла за назвою «Криза демократії» і критично висвітлювала проблеми внутрішньої ефективності демократії [6]. Тоді, як і сьогодні, мова йде про стагнації економічного росту, безробіття, небезпеку інфляції, коливання у світовій економіці і внутрішньополітичній дестабілізації через тероризм і помилки політичного поведіння окремих політиків.

Отже, де, власне, приховані небезпеки для майбутнього демократії? Чи перейняв міжнародний тероризм від комуністичних держав роль головного ворога? Чи потрібні взагалі демократичним співтовариствам такі образи ворога, щоб мати можливість легітимації своїх рішень і виправдання своєї недієздатності? Чи можуть антидемократи зробити такий тиск на демократичні системи, що вони загинуть через свою недосконалість? І 16 років потому, після епохальних змін 1989 року переважає песимізм. Якщо з приводу того, що разом з кінцем комунізму відпала істотна зовнішня загроза, панує одноголосність, то турботи про внутрішній потенціал розвитку демократій залишаються. Лорд Дарендорф недавно поставив майже страхітливе питання: «Can European Democracy Survive Globalization?» (Чи здатна Європейська демократія пережити глобалізацію?) [7]. Тим самим він сформулював заклопотаність, що для нього істотно пов'язана з феноменом «зростаючого авторитаризму». Навіть якщо не розділяти заклопотаності Дарендорфа, з дискусій останніх років можна вивести насамперед дві центральних тези: демократії функціонують тільки в тому випадку, якщо їх базисом є ринкова економіка, і демократичні системи стимулюють розвиток демократії.

До середини 80-х років серед західних учених-суспільствознавців бурхливою була суперечка про передумови успішної демократизації й економічного процвітання. Теоретики модернізації рекомендували країнам, що розвиваються, включитися у світову капіталістичну систему, теоретики залежності – прямо протилежне. Бібліотеки наповнялися текстами, що намагалися відповісти на запитання про курку і яйце: чи потрібен спочатку економічний розвиток, щоб потім коли-небудь мати можливість вкорінення демократичних структур? Чи повинні обидва ці процеси відбуватися одночасно? Чи демократизація – це обов'язкова передумова для економічного підйому? Відповіддю на ці питання став успішний шлях розвитку особливо східно-азіатських систем: фундаментом для стабільної успішної демократизації є економічний успіх, що виникає з його формування середніх шарів, що бажають брати участь у політичному процесі, і готовність авторитарних режимів мирно перевести свою монополію на владу в структури демократичної конкуренції. Винахід «азіатських цінностей» на довгий час відвернув від цих поглядів: новий шквал дискусій охопив цих теоретиків, коли вислані автократи - до них належали малайзійський Прем'єр-міністр Мохаммед Дато Сері Махатхір і мер Токіо Сінтаро Ішіхара [8] - стверджували, що західні демократії й азіатські цінності несумісні. При цьому мова йшла не про дійсність, оскільки розвиток ситуації на Тайвані й у Південній Кореї давно надав практичні докази зворотнього. Мова йшла також і не про міжкультурний діалог, а лише про відчайдушну спробу деяких азіатських політиків позбутися демократичних примар, викликаних успіхом ринкової економіки. Дискусія моментально стихла з настанням азіатської кризи.

У різних регіонах світу для усіх випадків успішної трансформації в напрямку демократії справедливо наступне: доступ до контролю за політичним пануванням, модус визначення політичного порядку, поділ влади, права і волі громадян є ядром представницької демократії, що, будучи розвинутою у євроатлантичному контексті, може бути успішно застосована також в інших культурах. Справедливе і зворотне формулювання: шанси на стійке здійснення демократії тим гірші, чим сильніша фрагментація суспільства, чим нижчий його соціально-економічний рівень і чим більша концентрація соціально-владних ресурсів у руках обраних осіб, відповідальних за прийняття політичних рішень.

Однак саме з урахуванням досвіду держав Центральної і Східної Європи, що переживають процес трансформації, проклало собі дорогу усвідомлення того, що зовсім не існує історично необхідного детермінізму руху до демократії західного типу. Якщо демократичні системи в довгостроковій перспективі не виявляються здатними мобілізувати внутрішні ресурси для рішення проблем, вони можуть потерпіти фіаско. Хоча вони – якщо порівнювати їх з комуністичними системами – протистояли цьому викликові майже півстоліття. Демократичні держави повинні будуть, однак, робити це і далі – як у внутрішньому, так і в зовнішньому планах – якщо вони хочуть залишитися стабільними. Передбачуваний кінець історії – це, скоріше, історія без кінця. І центральний результат говорить: демократизація – це рефлексивний феномен. [9]

Усі форми зовнішнього сприяння демократії, що практикуються в даний час почасти з великими матеріальними витратами, не будуть мати успіху на тривалу перспективу, якщо вони залишать без уваги ту обставину, що успішне поширення і консолідація демократії менше пов'язані із прямим і непрямим впливом, ніж з дифузією переконливих демократичних ідей. Якщо сформулювати по-іншому: ідеї політичного ладу можуть поширюватися за межі тимчасового, культурного і географічного простору свого виникнення тільки тоді, коли вони виявляються привабливими як такі. Важко «трансплантувати» такі ідеї тільки імперським шляхом, оскільки спроба створення політичного ладу ззовні, неминуче викликає опір. Тільки в тому випадку, якщо вдасться підвищити привабливість демократичних структур в очах населення таких держав, допомога ззовні може внести корисний вклад у побудову демократії. «Битва за розуми» важливе надання матеріальної допомоги. Те, яке вирішальне значення має ця форма віри в легітимацію, показово продемонстрував розпад радянської імперії, що почався в головах людей ще задовго до практичної ерозії політики й економіки. Таким чином, сприяння демократії ззовні може виконувати тільки функцію підтримки. Стабільна, міцна демократизація повинна прийти «зсередини». Допомога важлива, але вона не має вирішального значення для довгострокового успіху демократичної трансформації. Там, де цих передумов немає, дуже швидко виникає відторгнення. Ми давно вже почали позначати розвиток у неправильному напрямку, що має місце в цілій палітрі процесів демократизації, такими поняттями, як «дефектна» чи «неліберальна» демократія. Все ж більшість дискусій залишаються поверхневими, коли мова йде про власне демократичні виклики початку XXI століття.

Легітимація й ефективність утворюють «полюси напруги» будь-якої функціонуючої демократичної системи. Поліус легітимації орієнтований в очах громадськості на відповідність прийнятих рішень законові: непопулярні рішення також приймаються, якщо пояснено їхню необхідність. Легітимність – це масштаб для прийняття демократичної політики населенням тієї або іншої країни. Поліус ефективності націлений на досягнення демократичної політики в змісті її здатності представляти адекватні рішення проблем. [10] У просторі цих двох полюсів напруги демократичний розвиток з 1789 року було орієнтовано на стабілізацію демократії за допомогою підвищення частки участі населення в політичних процесах, таким чином, на посилення полюса легітимації. Чи не постає перед нами новий переломний момент у теорії демократії? Знов-таки, в останні два тисячоріччя всі істотні внески в подальший розвиток концепції демократичної теорії були зроблені не в нормальні часи, а майже винятково в часи криз. Отже, чи повинно за розвитком стабілізації демократії, що продовжувався двісті років за допомогою посилення легітимності, прийти зовсім нова фаза стабілізації демократії за допомогою збільшення ефективності? Історія неодноразово доводила, що демократії пасують перед рішенням проблем, значимих із суспільно-політичної точки зору, і як наслідок цього, можуть навіть загинути. Військовий путч генерала Первеза Мушаррафа в Пакистані, що змінив недієздатний, корумпований, але демократично обраний уряд, є лише одним з недавніх прикладів цього. Зрештою, тут підтверджується точка зору, що в тривалій перспективі жоден тип політичної системи не є стабільним сам по собі.

Отже, чи існує небезпека, що так само міцно стоячі на ногах демократії можуть стати неспроможними, якщо вони виявляться нездатними гнучко реагувати на нові виклики? І що тоді конкретно характеризує такі резерви рішення проблем демократичною системою, що тепер орієнтована не тільки на прийняття її громадянами, але усе більше на ефективність?

Проблеми демократичної легітимності виступають, як правило, в якості вторинних і тим самим порівняно легко подоланих. Знову і знову розпалювана дискусія про «тих, що не приходять на вибори» показує, що представники електорату у визначених ситуаціях часом приймають рішення не на користь активної участі у виборах, що є істотним інструментом легітимації. Однак пасивний електорат можна без особливих зусиль знову залучити до участі у виборах, якщо його відповідним чином мотивують ситуації, теми або окремі особистості. Зовсім по-іншому вирішується питання з проблемами ефективності. Поза залежністю від повсякденних завдань щодо прийняття рішень, з якими повинна справлятися кожна демократична система, для майбутнього

розвитку демократій у сутності є чотири проблемних блоки, яким потрібно присвятити особливу увагу.

Один з найбільш великих викликів для представницької демократії може виникнути з існуючої тенденції до поширення такого феномену, як постановка демократичною системою надмірно високих вимог перед самою собою, тобто звалювання на себе непосильної ноші: списання провини на помилки політиків, найчастіше поспішно і насамперед занадто просто. Усе-таки до основних варіантів розвитку саме демократичних систем належить тенденція безперервного росту очікувань відносно регулюючих можливостей політики. Завдання держави і очікування громадян постійно зростають – але здатність демократичної держави до вирішення проблем істотно не змінилася. Таким чином, кого можна здивувати тим, що ножиці між вимогами, пропонованими до демократичної політики, і її ефективністю постійно стають усе ширше, і невдоволення розчарованих громадян росте? Це «перевантаження» демократичних систем саме створює сприятливі умови для політиків-популістів, що використовують ситуацію у своїх корисливих цілях. [11] За допомогою обвинувачень, що можуть набути ефект у засобах масової інформації, нездійснених обіцянок і брехливих запевнень у наявності легких рішень вони прагнуть до участі у владі, не додаючи реальних зусиль до розробки підходів за рішенням проблем сучасного суспільства, що стають усе більш складними. Фундаментальні питання, пов'язані з напруженим співвідношенням легітимності й ефективності, очевидні. Чим більше проблем по забезпеченню існування окремої людини звалюється на державу, тим більше політики стають адресатами зростаючих очікувань їх електорату. Тут насамперед необхідно переосмислити ситуацію: громадяни повинні стати набагато в більшій мірі, чим коли-небудь, адресатами політиків (і експертів), що говорять правду, пропонують незручні способи вирішення проблем і агітують за непопулярні рішення, замість того щоб і далі продовжувати висувати перед політикою такі вимоги, котрі вона не може подолати, - аж до погрози дестабілізації демократичної системи. До того ж демократичні системи все більше виявляються поставленими перед проблемою, коли парламентським шляхом не можна досить швидко прийняти рішення, щоб йти в ногу зі стрімким темпом розвитку нових технологій. Цей дефіцит у прийнятті рішень поводить до того, що процес прийняття рішень у демократичних державах представляється усе більш неадекватним.

Додатковою небезпекою для дієздатності демократичних систем є структурно-консервативні блокади при прийнятті рішень. Коли необхідні реформи застряють на рівні лобістських груп, що піклуються про збереження своїх активів.

Істотним викликом для майбутньої політики демократичних систем стане напружене співвідношення між власною відповідальністю і державою, іншими словами, між індивідуальною волею, мисленням і розчаруванням у політику. Індивідуальна воля для нас уже давно благо як таке. Ще пам'ятаємо, що після Французької революції пройшло близько 200 років, перш ніж демократія затвердилася політично і закріпилася в конституційному праві щонайменше в тих країнах, що ми називаємо західними індустріальними суспільствами. Ми знаємо це, але «свобода» давно стала для нас умовою нашого існування. При цьому ми, здається, забуваємо одне: знаходження індивідуальної волі має рівне значення з вистражданим рятуванням від нормативних кайданів, що знову ж досяжні тільки ціною втрати безпеки й узяття на себе відповідальності за власні вчинки. Це так просто: хто вільний або хоче бути вільним, несе також відповідальність за те, що він робить. Але саме тут включається механізм витиснення: замість того щоб узяти свої дії під власну відповідальність, сучасний індивідуум схиляється до того, щоб у повному обсязі насолоджуватися перевагами волі, але її зворотний бік – відповідальність – зіпхнути на колектив (що ми традиційного називаємо державою). Представники держави протягом десятиліть навіть вважали своїм привілеєм зміцнювати індивідуумів саме в такій їх установці. У цьому закладена одна з основних пасток для демократичних систем.

І тут ми знову виявляємо дві сторони однієї медалі: вбудована в демократичну систему, природним чином бажана рівність занадто швидко перетворюється в конформізм або заздрість. Звільнений від кайданів індивідуум шукає точку опори і знаходить її насамперед у постійно зростаючих чеканнях до ефективності держави. Теоретичні цінності демократії – наприклад,

надання волі і рівності – розглядаються як щось само собою зрозуміле до тих пір, поки демократія може зовсім банально підтримувати свою матеріальну ефективність, що пояснює її переможний хід у Європі і її привабливість для народів, у яких ще немає демократичного правління. І якщо демократичні системи зіштовхуються при цьому з труднощами, якщо «базари» економічного достатку вже не так сильно ломляться від страв, як ми звикли, тоді також і ця «найменш погана з усіх поганих форм державного правління» [Уїнстон Черчілль] потрапляє в небезпеку викликати розчарування.

Якщо демократичні системи більш не відповідають вимогам своїх громадян, виникає небезпека, що вони стануть одним з багатьох «продуктів на викид», що так добре знайомі нам по нашому повсякденному життю. Ми бачимо тільки те, що хочемо бачити: і це якраз не досягнення демократичного ладу, а переважно його слабкості.

Третя точка зору з наполегливо підкреслює ефект сприйняття через засоби масової інформації і нові неконтрольовані центри прийняття рішень, що вступають у конкуренцію з демократично легітимізованими інститутами. Демократії – у тому вигляді, у якому вони виникли насамперед у європейському контексті, - були тісно пов'язані із середнім класом.

Мислення в категоріях безпеки, тобто прагнення до того, щоб застрахуватися від особистих ризиків за допомогою турботи держави, було однією з центральних парадигм мислення, що супроводжували демократичну політику останніх десятиліть. Штефан Цвейг у своїх мемуарах писав: «Це почуття безпеки було надбанням, до якого прагнули мільйони, було загальним життєвим ідеалом. Тільки з цією безпекою життя вважалось гідним життя, і усе більш широкі кола жадали одержати свою частку цього коштовного блага» [12]. Сьогодні у всіх давно глобалізованих вогнищах погроз можна спостерігати замкнуте коло, що Ульріх Бек змальовує в такий спосіб: «Погрози провадяться промисловим шляхом, виносяться назовні економічно, індивідуалізуються юридично, легітимізуються і недооцінюються політично. Те, що при цьому відбувається розпад влади і довіри до інститутів, виявляється тільки тоді, коли система виявляється поставленою перед іспитом...» [13].

. Майбутнє демократії, таким чином, не здається ні рожевим, як його придумали теоретики, ні таким похмурим, як його малюють скептики. Щоб вижити, представницькій демократії потрібна як довгостроковий проект постійна гнучка адаптація до зовнішніх і - насамперед – внутрішніх викликів. Власне, шанси на майбутнє закладені в зміні, а не в стабільності.

1. Jean-Francois Revel, So enden die Demokratien, München 1986 [Жан-Франсуа Ревель. Так приходять кінець демократичним системам. Мюнхен, 1986].
2. Martin Kriele, Die demokratische Weltrevolution. Warum sich die Freiheit durchsetzen wird, Munchen 1987 [Мартін Крилі. Світова демократична революція. Чому воля проб'є собі дорогу. Мюнхен, 1987].
3. UNDP 2002, Human Development Report 2002. Deepening Democracy in a Fragmented World, New York, S. 15.
4. Francis Fukuyama, Das Ende der Geschichte. Wo stehen wir?, Munchen 1992 [Френсис Фукуяма. Кінець історії. Де ми знаходимося? Мюнхен, 1992].
5. Samuel P. Huntington, The Third Wave: Democratisation in the Late Twentieth Century, New York, 1993
6. Michel Crozier, Samuel P. Huntington, Joji Watanuki, The Crisis of Democracy. Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission, New York 1975.
7. Ralf Dahrendorf, Can European Democracy Survive Globalisation?, in: The National Interest, Nr. 65, Herbst 2001, S. 17–22.
8. Mohamad Mahathir, Shintaro Ishihara, The Voice of Asia. Two Leaders Discuss the Coming Century, Tokio 1995.
9. Moizi D. Paradoxes euro-americains sur la defense // Le Monde. – 2003. – 2 juin. – P. 32 – 44.

10. Ramonet I. Nouvel ordre global. // [http:// www. monde-diplomatique. fr/1999/06/RAMONET/12177. html](http://www.monde-diplomatique.fr/1999/06/RAMONET/12177.html)
11. Moizi D. Вказана робота. – С. 41.
12. Stefan Zweig, Die Welt von gestern, Stockholm 1992, S. 15.[Штефан Цвейг. Світ учорашнього дня. Стокгольм, 1992, с.15].
13. Ulrich Beck, Weltrisikogesellschaft, Weltöffentlichkeit und globale Subpolitik, Wien 1997, S. 12 [Ульріх Бек. Суспільство всесвітніх ризиків, світової громадськості і глобальної субполітики. Відень, 1997, с.12].

SUMMARY

Kolodiy M. Peculiarities of the development of representative democracy.

The article analyses the peculiarities of the development of representative democracy: origins and reasons of the democratization, models of the transition to the democracy, transformer processes in the countries of Central and Eastern Europe, premises for the representative democracy.